

Klaudia Kierepka

Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie /
The Polish Institute and Sikorski Museum in London

<https://orcid.org/0000-0002-9308-1254>

Wybrane instrukcje archiwalno-kronikarskie tzw. Armii Andersa

Summary

Selected archival and chronicle manuals of the so-called “Anders Army”

In the first years of World War II thousands of Poles had been deported to the USSR, and they regained their freedom in the second half of 1941. Many of them joined the Polish Armed Forces in the USSR, commanded by General Władysław Anders, with whom they went the entire combat trail. Along with the process of creating and developing the army, archival service was created. It was meant to overlook creations of the military archives by issuing archival instructions and commissioning chronicle work in departments. One of the first documents regarding such work was the letter of the Chief of Staff of the Command of the Polish Armed Forces of 16th December 1941, regulating the principles of conducting chronicle work in units and the methods of conducting combat surveys regarding fights in September 1939. Two weeks later (on 30th December 1941) in 5th Infantry Division an executive order was issued, along with chronicler's instructions for division, regiments, and battalions' chroniclers. Another important document was the letter of General W. Anders of 20th February 1943 concerning the organization of the chronicle-historical and archival work of the Polish Armed Forces in the East, regulating the existence of the archival service and the work carried out by it. This instruction also introduced the obligation to complete war diaries by units taking part in hostilities. The principles of keeping war diaries, introduced in February 1943, were changed, due to their non-compliance, on 20th March 1945, when the Command of the 2nd Polish Corps issued the Instruction for keeping war diaries. To secure the documents and to regulate

their transfer from the office to the archives, on 6th April 1945, the HQ of Polish Forces on the Middle East issued an order on the collection and storage of military records and memorabilia.

Keywords: archival instruction, Polish Armed Forces in the USSR, Polish Armed Forces in the Middle East, Polish Armed Forces in the East, Polish 2nd Corps, Władysław Anders

Streszczenie

W pierwszych latach II wojny światowej tysiące Polaków deportowano do Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (dalej: ZSRR), wolność odzyskali dopiero w drugiej połowie 1941 r. Wielu z nich wstąpiło do Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR dowodzonych przez gen. Władysława Andersa, z którego oddziałami przeszli szlak bojowy. Wraz z procesem tworzenia oraz rozwoju armii, powstawały komórki archiwalne, których zadaniem było m.in. kształtowanie wojskowego zasobu archiwalnego, wydawanie instrukcji archiwalnych oraz zlecenia prac kronikarskich w oddziałach.

Jednym z pierwszych takich dokumentów było pismo Szefa Sztabu Dowództwa Polskich Sił Zbrojnych z 16 grudnia 1941 r., regulujące zasady prowadzenia prac kronikarskich w oddziałach oraz sposoby przeprowadzania ankiet walk we wrześniu 1939 r. Dwa tygodnie później (30 grudnia 1941 r.) w 5 Dywizji Piechoty wydano rozkaz wykonawczy wraz z instrukcjami dla kronikarzy dywizyjnych, pułkowych i batalionowych. Kolejny ważny dokument to pismo gen. Andersa z 20 lutego 1943 r. dotyczące organizacji pracy kronikarsko-historycznej i archiwalnej Armii Polskiej na Wschodzie, regulujące istnienie służby archiwalnej oraz prowadzonych przez nią prac. Instrukcja ta wprowadzała także obowiązek uzupełniania dzienników przez jednostki biorące udział w działaniach wojennych.

Wprowadzone w lutym 1943 r. zasady prowadzenia dzienników działań zostały zmienione 20 marca 1945 r. w związku z ich nieprzestrzeganiem, kiedy to Dowództwo 2 Korpusu Polskiego wydało nową instrukcję prowadzenia dzienników działań. W celu zabezpieczenia dokumentów oraz uregulowania ich przekazywania z kancelarii do archiwum, Dowództwo Jednostek Wojska na Środkowym Wschodzie wydało 6 kwietnia 1945 r. rozkaz o gromadzeniu i przechowywaniu akt i pamiątek wojskowych.

Słowa kluczowe: instrukcje archiwalne, Polskie Siły Zbrojne w ZSRR, Wojsko Polskie na Środkowym Wschodzie, Armia Polska na Wschodzie, 2 Korpus Polski, Władysław Anders

W historiografii Polskich Sił Zbrojnych nadal występuje wiele luk, które wymagają uzupełnienia. Jednym z powodów, dla którego badania nad tą tematyką podejmowane są rzadziej, jest niewątpliwie lokalizacja źródeł historycznych, które przechowywane są obecnie w Instytucie Polskim i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, oraz – niekiedy – szczątkowy

stan zachowania¹. Prowadzenie badań na podstawie akt jednostek, takich jak: Polskie Siły Zbrojne w Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (dalej: ZSRR), Wojsko Polskie na Środkowym Wschodzie, Armia Polska na Wschodzie, 2 i 3 Korpus oraz Jednostki Wojska na Środkowym Wschodzie przebywających w ZSRR, na Bliskim i Środkowym Wschodzie oraz we Włoszech w czasie II wojny światowej, jest szczególnie wymagające.

Wymienione jednostki określa się potocznie Armią Andersa, choć oficjalnie taka nazwa nie funkcjonowała. Nazwa ta głęboko zakorzeniła się w świadomości badaczy czy pasjonatów. Biorąc pod uwagę liczne zmiany organizacyjne, które miały miejsca w latach 1940–1947 w ZSRR, na Bliskim i Środkowym Wschodzie oraz we Włoszech, jest ona praktyczniejsza w użyciu, niż wymienianie wszystkich nazw wyższych dowództw, na czele których w większości stał gen. Władysław Anders. Dlatego też zdecydowałam się na użycie tego zwrotu w swoim artykule.

Do powstawania opracowań naukowych niezbędne są źródła, na których w głównej mierze należy opierać narrację historyczną. Na ich kompletność w dużym stopniu wpływa świadome kształtowanie zasobu archiwalnego oraz tworzenie przez aktotwórców materiałów o charakterze *stricte* historycznym, jakim są w przypadku jednostek wojskowych kroniki i dzienniki działań. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie wybranych instrukcji archiwalno-kronikarskich, które kształtowały w latach 1941–1945 zasób archiwalny tzw. Armii Andersa oraz nadzorowały i instruowały powstanie dwóch ważnych rodzajów źródeł historycznych: wspomnianych kronik oddziałowych oraz dzienników działań.

Temat instrukcji archiwalnych w Polskich Siłach Zbrojnych poruszyła do tej pory jedynie Wanda Krystyna Roman w artykule dotyczącym archiwów tychże formacji².

W ramach dokonanych przez ZSRR deportacji z zagarniętych terenów Polski, w sowieckich obozach internowania, pracy oraz więzieniach w latach 1939–1941 znalazło się około 350 000 Polaków – zarówno cywili, jak i żołnierzy. W ciągu ponad dwóch lat cierpieli głód, biedę i trud pracy ponad siły. Wybawieniem z tych koszmarnych warunków okazała się umowa podpisana 30 lipca 1941 r. pomiędzy premierem rządu Rzeczypospolitej Polskiej (dalej: RP) na uchodźctwie, gen. Władysławem Sikorskim oraz ambasadorem ZSRR w Londynie, Iwanem Majskim,

¹ J.S. Tym, *Dzieje wojska Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie w historiografii ostatnich trzech dekad*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 2019, t. XLIX, nr 2, s. 127; idem, *Dzieje wojska Polskich Sił Zbrojnych w latach 1940–1947. Stan badań i perspektywy rozwoju (część 2)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2020, t. XXI, nr 2(272), s. 46.

² W.K. Roman, *Archiwa Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory” 2016, nr 7(9), s. 49–75.

ma mocy której Polacy zostali objęci tzw. amnestią. W jej wyniku mieli zostać zwolnieni z obozów, dzięki czemu część deportowanych mogła dołączyć do jednostek tworzących się w oparciu o polsko-sowiecką umowę wojskową z 14 sierpnia 1941 r.³, to jest do Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR (inna nazwa: Armia Polska w ZSRR) po dowództwem gen. Andersa⁴.

Pierwsze polskie oddziały i pododdziały w Rosji Sowieckiej zaczęto organizować na przełomie sierpnia i września 1941 r. w miejscowościach: Buzułuk, Tockoje i Tatiszczewo⁵. Kilka tygodni później w związku z potrzebą prowadzenia także prac archiwalno-historycznych oraz gromadzenia pamiątek i materiałów historycznych, upamiętniających tworzenie armii polskiej w ZSRR, gen. Anders wydał 17 grudnia 1941 r. rozkaz powołujący do życia Samodzielny Referat Historyczny przy Dowództwie Sił Zbrojnych w ZSRR z siedzibą w Buzułuku. Dnia 21 listopada 1941 r. kierownikiem nowopowstałej komórki został por. dr Walerian Charkiewicz. W trudnych warunkach kwaterunkowych i atmosferycznych, bez niezbędnej sprzętu i materiałów, referat przystąpił do prac archiwalno-historycznych na miarę swoich możliwości⁶.

W marcu 1942 r., w wyniku decyzji sowieckich władz m.in. o obciążeniu racji żywieniowych dla Polaków, doszło do pierwszej ewakuacji części żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR do Iranu, gdzie zasilili skład 2 Korpusu Strzelców, w ramach powstałego 25 września 1941 r. Wojska Polskiego na Środkowym Wschodzie⁷, podlegając tamtejszej służbie archiwalnej⁸.

Początki wojskowej służby archiwalnej na Środkowym Wschodzie sięgają 18 czerwca 1941 r., kiedy to dowódca Ośrodka Zapasowego na Środkowym Wschodzie, gen. bryg. Kordian Zamorski zameldował dowódcy Wojska Polskiego na Środkowym Wschodzie, gen. Stanisławowi Kopańskiemu, o utworzeniu archiwum, prosząc go jednocześnie o oficjalne zatwierdzenie tego faktu. Tydzień

³ Z. Wawer, *Armia generała Władysława Andersa w ZSRR 1941–1942*, Warszawa 2012, s. 29–31.

⁴ Idem, *5 Dywizja Piechoty w ZSRR 1941–1942*, [w:] *5 Kresowa Dywizja Piechoty 1941–1947. Zarys dziejów*, red. A. Suchcitz, Londyn 2012, s. 3.

⁵ *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, t. II (*Kampania na Obczyźnie*), cz. 2, Londyn 1975, s. 227.

⁶ Kronika Samodzielnego Referatu Historycznego, Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie [dalej: AIPMS], Kroniki, sygn. C.137, karty bez paginacji; W.K. Roman, *op. cit.*, s. 57.

⁷ Oprócz 2 Korpusu Strzelców w skład Wojska Polskiego na Środkowym Wschodzie weszły: Samodzielna Brygada Strzelców Karpackich, Ośrodek Zapasowy oraz Legia Oficerska.

⁸ B. Janczak, *Armia Polska na Wschodzie (1942–1943). Powstanie, organizacja, wyszkolenie*, [w:] *Studia z dziejów Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie (1939–1947)*, red. P. Chmielowiec, K.A. Tochman, Rzeszów 2018, s. 117–118.

później, 25 czerwca 1941 r., gen. Kopański zgodził się na utworzenie archiwum w podległym mu Ośrodku Zapasowym, lecz archiwum nie powstało z nieznanych przyczyn. Dopiero zabiegi płk. Ignacego Witka, ówczesnego kierownika Ekspozytury Szefa Intendentury Sztabu Naczelnego Wodza na Środkowym Wschodzie, podjęte 2 października 1941 r. w celu utworzenia archiwum, zakończyły się pomyślnie. Po kilku miesiącach intensywnych działań – 21 sierpnia 1942 r. – powołano Archiwum Wojsk Polskich na Środkowym Wschodzie, z siedzibą w Jerozolimie, którego kierownikiem mianowano kpt. Wiktora Romanowa. Zasób tej komórki składał się z akt Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich oraz depozytów przesłanych przez Ambasadę RP w Bukareszcie na Środkowy Wschód. Rolą archiwum było zbieranie akt spraw zakończonych, o wartości historycznej lub dotyczących kwestii gospodarczo-finansowych, oraz ich przechowywanie, zabezpieczanie, konserwacja i udostępnianie, zarówno do celów służbowych, jak i naukowych⁹.

Sytuacja na Środkowym Wschodzie uległa zmianie po drugiej ewakuacji Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR do Iranu i Iraku, która miała miejsce w sierpniu 1942 r. oraz połączeniu polskich jednostek wojskowych w Armię Polską na Wschodzie, co miało miejsce 12 września 1942 r.¹⁰ Głównodowodzącym wojsk został gen. Władysław Anders. Zainicjował on powstanie Biura Dokumentów, którego zadaniem było zbieranie relacji Polaków na temat ich przeżyć w ZSRR¹¹.

Wraz z powstaniem Armii Polskiej na Wschodzie, reorganizacji uległa także służba archiwalna. Archiwum Wojsk Polskich na Środkowym Wschodzie podporządkowano Samodzielnemu Referatowi Archiwalnemu, zachowując przy tym jego niezależność, a nazwę zmieniono na Archiwum Armii Polskiej na Wschodzie. Miało ono swoją siedzibę w Jerozolimie, a kierownikiem został kpt. dr Jan Adamus¹². Poza nim, w archiwum pracowali: por. rez. Jan Domański, por. rez. dr Jan Koczy, sierż. rez. dr Jan Krupa, kpr. rez. Jarosław Sagan oraz por. rez. dr Błażej Skrzyński¹³.

W pierwszych miesiącach 1943 r. doszło również do zmiany nazwy Samodzielnego Referatu Historycznego na Biuro Historyczne. Funkcjonowała ona do 15 marca 1943 r., kiedy to rozkazem dowódcy Armii Polskiej na Wschodzie

⁹ Rozkaz Dowództwa Wojsk Polskich na Środkowym Wschodzie z 21 VIII 1942 r., AIPMS, Samodzielny Referat Historyczny, sygn. A.VIII.42/2, karty bez paginacji; Sprawozdanie o stanie Archiwum Armii Polskiej na Wschodzie w dniu 15 XI 1943 r., L.dz. 1092/43, *ibidem*, Samodzielny Referat Historyczny, sygn. A.XI.57/10, karty bez paginacji; W.K. Roman, *op. cit.*, s. 58.

¹⁰ *Polskie Siły Zbrojne...*, s. 312.

¹¹ W. Anders, *Bez ostatniego rozdziału. Wspomnienia z lat 1939–1946*, Warszawa 2007, s. 179–180.

¹² Kronika Samodzielnego Referatu Historycznego, AIPMS, Kroniki, sygn. C.137, s. 12; W.K. Roman, *op. cit.*, s. 58–59.

¹³ W.K. Roman, *op. cit.*, s. 59.

zadecydowano o powrocie do nazwy Samodzielnego Referatu Historycznego¹⁴. W kolejnych miesiącach jeszcze kilkakrotnie zmieniono nazwy (*vide*: tabela).

Tabela

Zmiany nazw Samodzielnego Referatu Historycznego / Biura Historycznego

Nazwa	Daty funkcjonowania
Samodzielny Referat Archiwalny	21 XI 1941 – 20 II 1943
Biuro Historyczne	20 II 1943 – 15 III 1943
Samodzielny Referat Archiwalny	15 III 1943 – 12 V 1943
Biuro Historyczne	12 V 1943 – 24 IX 1943
Samodzielny Referat Archiwalny	24 IX 1943 – 27 X 1944

Źródło: Kronika Samodzielnego Referatu Historycznego, Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, Kroniki, sygn. C.137, karty bez paginacji.

Kolejnym ważnym momentem w historii służby archiwalnej Armii Polskiej na Wschodzie było wydzielenie z niej 2 Korpusu, a następnie wyjazd na front włoski w 1944 r. Generał Anders zdecydował, że służba historyczno-archiwalna zostanie na Bliskim Wschodzie, gdzie z dala od działań wojennych była bezpieczniejsza¹⁵.

W związku z opuszczeniem Środkowego Wschodu przez 2 Korpus, 18 sierpnia 1944 r. utworzono Dowództwo 3 Korpusu, na czele którego stanął gen. Michał Tokarzewski-Karaszewicz, będący w zależności służbowej od gen. Andersa¹⁶. W drugiej połowie 1944 r. doszło do zmian organizacyjnych w służbie archiwalno-historycznej tzw. Armii Andersa. Jak zanotowano w kronice Samodzielnego Referatu Historycznego:

[...] sierpień upłynął na oczekiwaniu gen. Tokarzewskiego, który miał definitywnie rozstrzygnąć losy Referatu Historycznego. Decyzja ta wyraziła się w piśmie nr 57/tj/S.D./44 z dn. 29. VIII. 1944 r., którym Ref. Hist. [Referat Historyczny – dop. K.K.], jako nieistniejący w O. de B. [*ordre de bataille* – dop. K.K.] 3 Korpusu, został wcielony do Oddziału Op. Wyszcz.¹⁷

¹⁴ Kronika Samodzielnego Referatu Historycznego, AIPMS, Kroniki, sygn. C.137, s. 16.

¹⁵ *Polskie Siły Zbrojne...*, s. 337–338.

¹⁶ Rozkaz organizacyjny z 18 sierpnia 1944 r., Ldz. 33/Tj/SD/44, AIPMS, Dowództwo 3 Korpusu, sygn. A.VIII.5/20, karty bez paginacji.

¹⁷ Kronika Samodzielnego Referatu Historycznego, *ibidem*, Kroniki, sygn. C.137, s. 37.

Referat Archiwalny został *de facto* rozwiązany. Powiadomiony o tym kpt. Charkiewicz, przebywający na delegacji w Wielkiej Brytanii, zameldował o tym fakcie dyrektorowi Archiwum i Muzeum Sił Zbrojnych w Gask, kpt. Stanisławowi Li brewskiemu, a następnie – Ministrowi Obrony Narodowej, gen. Marianowi Kukielowi, który również był historykiem i wiedział, jak ogromne znaczenie dla badań nad historią wojskowości ma istnienie sprawnej służby archiwalno-historycznej.

General Kukiel zdecydował o reorganizacji komórek archiwalnych w tzw. Armii Andersa, 27 października 1944 r. wydano rozkaz Ministra Obrony Narodowej przekształcający były Referat Historyczny w Archiwum i Muzeum nr 1 przy Bazie 2 Korpusu¹⁸. Pierwszą siedzibą tej komórki była Cezarea, a następnie – Neapol. Zadaniem Archiwum i Muzeum nr 1, pozostającej pod kierownictwem kpt. dr. Charkiewicza, była obsługa archiwalna 2 Korpusu Polskiego¹⁹.

Tym samym rozkazem Archiwum Armii Polskiej na Wschodzie przekształcono w Archiwum i Muzeum nr 2 z siedzibą w Tel Awiwie, które miało być przydzielone do gromadzenia, opracowywania i przechowywania akt wytworzonych przez 3 Korpus. Kierownikiem tej komórki mianowano por. dr. Koczy²⁰.

Doszło zatem do odtworzenia służby archiwalnej, gdyż – w wyniku decyzji gen. Tokarzewskiego-Karaszewicza – nie funkcjonowała przez miesiąc. Dopiero interwencja jego podwładnego, kpr. Charkiewicza, który pominął drogę służbową i poinformował o rozwiązaniu służby archiwalno-historycznej w tzw. Armii Andersa centralne władze wojskowe oraz samego ministra obrony narodowej, doprowadziła do reinstalacji komórek archiwalno-historycznych. Doszło również do jej rozdzielenia na dwie oddzielne instytucje (obsługujące osobno 2 Korpus Polski we Włoszech oraz oddziały pozostawione na Bliskim Wschodzie).

Do Włoch, jesienią 1944 r., przeniesiono również Biuro Dokumentów, które po reorganizacji w lutym 1944 r. miało przede wszystkim prowadzić Archiwum Oddziału Informacyjnego, przechowywać depozyty żołnierzy, stanowiące dokumenty tajne oraz gromadzić, opracowywać i przechowywać dokumenty wojskowe zaklasyfikowane jako tajne²¹.

¹⁸ Baza 2 Korpusu odgrywała rolę jednostki zapasowej i szkoleniowej dla 2 Korpusu. W Bazie formowano nowe oddziały i pododdziały wojskowe, szkolono oficerów, podoficerów i szeregowych jako uzupełnienie dla 2 Korpusu, a także przyjmowano uzupełnienia w postaci m.in. byłych żołnierzy Wehrmachtu, którzy dostali się do niewoli aliantów w czasie działań wojennych. Bazie podlegały jednostki tyłowe.

¹⁹ Kronika Samodzielnego Referatu Historycznego, AIPMS, Kroniki, sygn. C.137, s. 37.

²⁰ *Ibidem*, s. 37–38.

²¹ W.K. Roman, *op. cit.*, s. 61–63; eadem, *Polskie akta wojskowe w czasie wojny*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2001, nr 3, s. 238.

Ostatnie miesiące 1944 r. to okres, w którym doszło do wielu istotnych zmian w służbie archiwalnej tzw. Armii Andersa. Poza powstaniem Archiwum i Muzeów nr 1 i 2, doszło także do włączenia obu komórek w ramy Służby Archiwalno-Muzealnej. Pomysł połączenia wszystkich instytucji – zajmujących się zbieraniem materiałów o wartości historycznej – powstał w czasie zjazdu archiwalnego w Gask we wrześniu 1944 r.²², ostatecznie rozkaz powołujący Służbę Archiwalno-Muzealną z siedzibą w Gask w Szkocji wydano 26 stycznia 1945 r. Jej zadaniem miało być przede wszystkim gromadzenie przedmiotów i dokumentów, które ukazywały historię Polskich Sił Zbrojnych na wszystkich frontach II wojny światowej oraz szkolenie fachowego personelu, odpowiedzialnego za przechowywanie, konserwację i udostępnianie zebranych archiwaliów, a także muzealiów. Szefem Służby został mianowany ppłk Zygmunt Borkowski²³.

Taka organizacja służby archiwalnej trwała do zakończenia działań wojennych, kiedy należało zdecydować o dalszym losie przechowywanych materiałów. Jako że komórki archiwalne tzw. Armii Andersa weszły w skład Służby Archiwalno-Muzealnej, ppłk Borkowski we wrześniu 1945 r. nakazał Archiwum i Muzeom nr 1 oraz 2 przekazanie zbiorów do Archiwum i Muzeum Sił Zbrojnych w Szkocji²⁴. Akta tzw. Armii Andersa złożono w 1947 r. w Instytucie Historycznym im. Gen. Sikorskiego w Londynie (obecnie Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie)²⁵ oraz Instytucie Hoovera Uniwersytetu w Stanford w Kalifornii²⁶.

Pierwszym dokumentem regulującym gromadzenie zasobu archiwalnego Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR było pismo dowódcy armii, gen. Andersa z 16 grudnia 1941 r., normujące sposób prowadzenia kronik w dywizjach, pułkach i batalionach,

²² E. Oppman, *Historia powstania Instytutu Historycznego im. gen. Sikorskiego, jego cele i zadania*, [w:] *Instytut Historyczny im. generała Sikorskiego*, Londyn 1957, s. 9; W.K. Roman, *Centralne Archiwum Wojskowe 1918–1998. Tradycje, historia, współczesność służby archiwalnej Wojska Polskiego*, Toruń 2009, s. 60.

²³ K. Kierepka, *Służba archiwalna Armii Polskiej we Francji w latach II wojny światowej*, [praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. K. Strykowskiego, Wydział Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu], Poznań 2020, s. 90–91.

²⁴ W.K. Roman, *Archiwa Polskich Sił...*, s. 64; A. Suchcitz, *Powstanie Instytutu Historycznego im. gen. Sikorskiego*, [w:] *Idea Europy i Polska w XIX–XX w. Księga ofiarowana dr. Adolfowi Juzwiencie, dyrektorowi Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, z okazji 60-lecia urodzin*, red. J. Degler *et al.*, Wrocław 1999, s. 192.

²⁵ W.K. Roman, *Polskie akta wojskowe...*, s. 247.

²⁶ Jako depozyt osobisty gen. Andersa złożono w Instytucie Hoovera 18 000 ankiet i relacji z ZSRR, w trosce, aby nie zostały one przejęte przez Sowieców. W.K. Roman, *Archiwa Polskich Sił...*, s. 71–72.

„ze względu na wielkie historyczne znaczenie obecnych chwil i konieczność dokładnego w przyszłości odtworzenia dziejów Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR”²⁷.

Wspomniany dokument nakładał na dowódcę dywizji obowiązek wyznaczenia kronikarzy dywizyjnych (spośród oficerów posiadających odpowiednie kwalifikacje), podania ich danych (nazwiska, wykształcenia oraz zawodu cywilnego w przypadku oficerów rezerwy) do wiadomości Dowództwa. Kronikarze dywizyjni byli odpowiedzialni za stan prac kronikarskich we wchodzących w skład dywizji pułkach i batalionach, informowali Referat Historyczny o zmianach na stanowiskach kronikarskich w niższych jednostkach (funkcje te mieli pełnić adiutanci), kontrolowali wykonywane przez nich prace oraz przesyłali sprawozdania do Referatu Historycznego. Kronikarze dywizyjni odgrywali rolę „archiwistów”, gdyż do ich obowiązków należało uporządkowanie akt spraw załatwionych, a następnie przekazywanie ich do Referatu Historycznego²⁸.

Kronikarze oddziałowi mieli także za zadanie informowanie oficerów o konieczności notowania relacji z walk odbytych w czasie kampanii polskiej 1939 r.²⁹, zapoznaniu z obowiązującą ankietą oraz dopilnowaniu, żeby zapiski zostały przekazane do Referatu Historycznego.

Wzór wspomnianej ankiety został dołączony do pisma z 16 grudnia 1941 r. Zgodnie z jej treścią uczestnicy walk kampanii polskiej 1939 r. mieli obowiązek podania następujących danych: imię i nazwisko, stopień wojskowy, przydział obecny, przydział we wrześniu 1939 r. Ponadto od oficerów rezerwy wymagano wskazania zawodu cywilnego i daty powołania do wojska. Najważniejszymi informacjami, które miały zostać uwzględnione przy wypełnianiu ankiety, były oczywiście opisy walk – uczulono piszących, aby brali pod uwagę jedynie fakty, których byli absolutnie pewni oraz opisywali sytuacje, które widzieli lub w których brali udział³⁰. Kronikarze dywizyjni – pułkowi i batalionowi – mieli również za zadanie notować informacje o zmarłych w ZSRR Polakach (wytyczne nakazywały ustalenie daty i świadków zgonu)³¹.

²⁷ Pismo Dowódcy PSZ w ZSRR z 16 XII 1941 r., L.dz.3533/41/Hist/11, AIPSM, Samodzielny Referat Historyczny, sygn. A.XI.57/10, karty bez paginacji.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Sporządzenie relacji z walk stoczonych w czasie kampanii polskiej 1939 r. było zadaniem wyznaczonym oficerom biorącym udział w walkach. Relację należało złożyć do 21 II 1942 r. *Vide: ibidem*.

³⁰ Wzór ankiety dla uczestników walk wrześniowych 1939 r., zał. do L.dz.3553/41/Hist/11 [powinno być: L.dz.3533/41/Hist/11], *ibidem*.

³¹ Pismo Dowódcy PSZ w ZSRR z 16 XII 1941 r., L.dz.3533/41/Hist/11, *ibidem*.

W aktach Polskich Sił Zbrojnych zachował się rozkaz wykonawczy 5 Dywizji Piechoty, datowany na 30 grudnia 1941 r., wprowadzający w życie wyżej wymienione wytyczne pracy kronikarskiej. Dowódca dywizji, gen. bryg. Mieczysław Boruta-Spiechowicz wyznaczył na kronikarza prof. Aleksandra Rybarczyka, który „rozpocznie z dniem 1 I 1942 r. prowadzenie kroniki w myśl instrukcji, niezależnie od opracowywania kroniki od chwili zorganizowania 5 DP”³². Również na pierwszy dzień 1942 r. wyznaczono rozpoczęcie prac kronikarskich w pułkach i batalionach, a na stanowiska kronikarzy mianowano zastępców szefów sztabów lub adiutantów. Omawiany rozkaz nakazał przedstawicielom służby kronikarskiej sporządzanie sprawozdań z prowadzonych prac i przedstawienie ich drogą służbową do dnia 10 stycznia 1942 r.³³

Do rozkazu dowódcy 5 Dywizji Piechoty zostały dołączone cztery załączniki, jednak zachowały się trzy z nich: *Instrukcja dla kronikarzy pułkowych i baonowych 5 DP*, *Uwagi do instrukcji dla kronikarzy* oraz *Jak prowadzić dzienniczki? Wskazówki Referatu Historycznego*. Można podejrzewać, że zagubiony załącznik zawierał instrukcje prowadzenia kronik dywizyjnych.

Pierwszy z zachowanych załączników – *Instrukcja dla kronikarzy pułkowych i baonowych 5 DP* – stanowi przede wszystkim zbiór porad, jaki charakter powinny mieć wpisy do kroniki. W dokumencie podkreślono, żeby kronika prowadzona była w sposób apolityczny. Zabroniono tworzenia notatek nacechowanych emocjonalnie lub zawierających informacje poufne, krytykę lub zbyt pochwalne przełożonych – żarty były dozwolone „o ile nie przekraczają dopuszczalnych granic”³⁴.

Wpisy do kroniki należało przygotowywać tego samego dnia, w którym miało miejsce opisywane wydarzenie. Co do wyboru tematu – w myśl instrukcji – upamiętniano epizody z życia oddziału (a więc odnotowywano również te „zdrożne” sytuacje), fakty, a nie plotki, czy wymyślone historyjki. Wyjątek stanowił czas bitew, gdyż „w okresie walk ocena zdarzeń jest rzeczą wręcz niemożliwą i wówczas nie trzeba obawiać się przesady w notowaniu najdrobniejszych nawet wypadków”³⁵. W instrukcji zalecano ponadto szczegółowy opis momentów uroczystych lub przełomowych oraz dołączanie ilustracji, rysunków lub zdjęć, które – według zaleceń – charakteryzowały się wartością artystyczną. Dla tworzących instrukcję kronikarską wartość historyczną miały także piosenki, rysunki czy dowcipy nawiązujące do

³² Pismo Dowództwa 5 Dywizji Pancerniej z 30 XII 1941 r., L.dz.2375/41, *ibidem*, 5 Dywizja Piechoty, Kryptonim „B”, sygn. A.VII.2/18, karty bez paginacji.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Instrukcja dla kronikarzy pułkowych i baonowych 5DP*, zał. nr 2 do L.dz.2375/41, *ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

historii oddziału. Dbano o dokumenty zawierające ważne informacje (m.in. rozkazy, rozporządzenia, plakaty, odezwy, afisze)³⁶.

W *Uwagach do instrukcji dla kronikarzy* uszczegółowiono tematy notatek, które powinny znaleźć się w kronice. Jako pierwsze omówiono zagadnienie organizacji (formowanie jednostek, zmiany etatów i obsad, przeniesienia w nowe miejsce postoju), opisywano wydane rozkazy, jak i inicjatywy własne żołnierzy (np. urządzenie ziemianek, namiotów). Kolejnym tematem poruszonym w kronice miało być życie codzienne w jednostce – rozumiane jako ukazanie inicjatyw i pomysłowości oddziałów, w tym wszelkiego rodzaju imprezy artystyczne, ogniska, zabawy. Omawiany dokument nakazywał dokładny opis działań wojennych, nawet tych najdrobniejszych szczegółów, które w trakcie pisania wydawały się nieistotne, a po czasie mogły mieć ogromne znaczenie dla przebiegu walk³⁷.

Poza omówieniem tematów, które powinny znaleźć się w kronice, twórcy dokumentu przestrzegali piszących, aby skupili się na podawaniu faktów, gdyż:

[...] wszelkie próby dokonywania syntezy historycznej z góry będą skazane na niepowodzenie. Kronikarz pułkowy czy dywizyjny ma zbyt ograniczone pole widzenia, nie może znać przyczyn wielu zdarzeń, a przede wszystkim nie potrafi ocenić znaczenia i wagi wypadków, które w okresie walk będą się rozwijały wprost błyskawicznie³⁸.

Apelowano do kronikarzy, aby nie przetrzymywali zgromadzonych archiwaliów i muzealiów, nakazując jednocześnie przekazywanie ich do Referatu Historycznego, w celu zabezpieczenia przed zniszczeniem lub zgubieniem³⁹.

Ostatnim zachowanym załącznikiem do rozkazu dowódcy 5 Dywizji Piechoty z 30 grudnia 1941 r. były wskazówki Referatu Historycznego dotyczące prowadzenia dzienników przez żołnierzy. Dokument ten stanowił zbiór zasad bezpieczeństwa na wypadek, gdyby dzienniczek dostał się w niepowołane ręce, m.in. zabroniono podawania numerów oddziałów i ich dokładnej lokalizacji, krytyki dowódców, oceny ludzi i zdarzeń czy pisania o planowanych działaniach⁴⁰.

Kolejnym dokumentem ważnym dla rozwoju prac archiwalno-kronikarskich było pismo dowódcy Armii Polskiej na Wschodzie, gen. Andersa, z 20 lutego 1943 r. zatytułowane *Organizacja pracy kronikarsko-historycznej i archiwalnej Armii Polskiej*

³⁶ *Ibidem.*

³⁷ Uwagi do instrukcji dla kronikarzy, zał. nr 3 do L.dz.2375/41, *ibidem.*

³⁸ *Ibidem.*

³⁹ *Ibidem.*

⁴⁰ *Jak prowadzić dzienniczki? Wskazówki Referatu Historycznego*, zał. nr 4 do L.dz.2375/41, *ibidem.*

na Wschodzie. Przed wymienionymi w rozkazie służbami postawiono cel zbierania relacji z pobytu w ZSRR (gromadzenie materiałów o wartości historycznej uwzględniających wszelkie aspekty życia, wykonane w wojsku prace), segregację, konserwację akt, dokumentów, druków, fotografii, rysunków, mogących w przyszłości służyć jako źródło do badań nad dziejami Armii Polskiej na Wschodzie⁴¹. Wspomniany dokument wprowadził hierarchiczną strukturę służb związanych z kształtowaniem zasobu archiwalnego. Na szczeblu Dowództwa Armii za całokształt prac kronikarsko-historycznych i archiwalnych odpowiadało Biuro Historyczne Armii Polskiej na Wschodzie, miało za zadanie: gromadzenie, opracowywanie akt oraz muzealiów, nadzorowanie prac kronikarskich, tworzenie opracowań historycznych, wspieranie wydziałów prasy i propagandy (dostarczanie materiałów historycznych).

Instytucją wykonawczą Biura Historycznego było Archiwum Armii Polskiej na Wschodzie. Najważniejsze zadania tej komórki to: gromadzenie, opracowywanie, przechowywanie i konserwacja wszelkiego rodzaju materiałów o wartości historycznej (archiwaliów, wydawnictw, prasy, materiałów kartograficznych, muzealiów, pamiątek wojennych i przedmiotów o wartości historycznej). Prace miały być prowadzone w oparciu o *Tymczasową instrukcję o gromadzeniu, przekazywaniu i przechowywaniu akt*, ogłoszoną w „Dzienniku Rozkazów Naczelnego Wodza i Ministra Spraw Wojskowych” nr 6 z 1942 r.⁴²

W dokumencie *Organizacja pracy kronikarsko-historycznej i archiwalnej Armii Polskiej na Wschodzie* nakazano dowódcom kontrolę biur w celu sprawdzenia, czy nie znajdowały się w nich akta spraw zakończonych. W przypadku znalezienia takich materiałów należało je przekazać do Biura Historycznego (analogicznie oddziały zlokalizowane w Palestynie i Egipcie miały odesłać akta do Archiwum Armii Polskiej na Wschodzie) z terminem do 1 kwietnia, 1 lipca, 1 października oraz 1 stycznia każdego roku. Dopuszczano również możliwość przesłania do placówek historyczno-archiwalnych depozytów żołnierskich lub oddziałowych⁴³.

Jeśli chodzi o prace kronikarskie, historyczne i archiwalne w wielkich jednostkach, to dowódcy poszczególnych oddziałów mieli wyznaczyć oficerów odpowiedzialnych w swoich sztabach za prowadzenie kroniki według wytycznych zawartych w *Instrukcji dla kronikarzy oddziałowych*. Na początku każdej kroniki dywizyjnej

⁴¹ Organizacja pracy kronikarsko-historycznej i archiwalnej Armii Polskiej na Wschodzie, L.dz.132/Hist./43, AIPMS, Samodzielny Referat Historyczny, sygn. A.VIII.42/2, s. 1.

⁴² *Ibidem*; *Instrukcja dla Kierownika Archiwum Armii Polskiej na Wsch.*, zał. nr 1 do L.dz.132/Hist./43, *ibidem*, karty bez paginacji.

⁴³ Organizacja pracy kronikarsko-historycznej i archiwalnej Armii Polskiej na Wschodzie, L.dz.132/Hist./43, *ibidem*, s. 2. Analogicznie można podejrzewać, że *Instrukcja dla kronikarzy dywizyjnych* z 1943 r. była identyczna, jak zaginiona z 1941 r.

powinna znaleźć się krótka historia organizacji oddziałów wchodzących w skład dywizji wraz z odpowiednimi dokumentami (np. rozkazami organizacyjnymi). Zalecano systematyczne zamieszczenie krótkich sprawozdań z działań poszczególnych jednostek. Kronikarze dywizyjni mieli również nadzorować prace kronikarskie w podległych im jednostkach (np. poprzez utrzymywanie stałego kontaktu z kronikarzami pułkowymi i batalionowymi, udzielanie rad, wskazówek oraz organizowanie wspólnych konferencji dotyczących prawidłowego prowadzenia kronik lub postępowania z archiwaliami i muzealiami). Kronikarze odpowiedzialni byli ponadto za przesyłanie materiałów o wartości historycznej do Archiwum Armii Polskiej na Wschodzie, w związku z czym *Instrukcja dla kronikarzy dywizyjnych* nakładała na nich obowiązek zbierania i ewentualnego uzupełniania materiałów (które w przyszłości mogłyby stanowić źródło do badań historycznych oraz odsyłania archiwaliów i muzealiów do archiwum), w celu ochrony przed ewentualnym zniszczeniem⁴⁴.

Dokument *Organizacja pracy kronikarsko-historycznej i archiwalnej Armii Polskiej na Wschodzie* nakazywał prowadzenie prac kronikarskich w jednostkach od batalionu wzwyż oraz w samodzielnych oddziałach, zakładach wojskowych itp. Prace te miały być wykonywane przez wyznaczonych oficerów, podoficerów lub ochotniczki Pomocniczej Wojskowej Służby Kobiet (zgodnie z *Instrukcją dla kronikarzy oddziałowych*, której treść była identyczna, jak omawiana wyżej *Instrukcja dla kronikarzy pułkowych i baonowych 5 DP*)⁴⁵.

Wspomniany dokument nakazywał jednostkom – biorącym udział w działaniach wojennych – pisanie dzienników działań (w takim wypadku kronika mogła być przygotowywana, jeśli warunki na to pozwalały, przy czym w oddziałach jeden oficer mógł prowadzić oba dokumenty; w wielkich jednostkach za dziennik odpowiedzialny był oficer Oddziału III, za kroniki – również pozostali oficerowie)⁴⁶.

Dokładne zasady prowadzenia dziennika działań opisano w *Instrukcji Sztabu Naczelnego Wodza* (załącznik nr 4 do rozkazu Dowódcy Armii Polskiej na Wschodzie z 20 lutego 1943 r.). Dzienniki miały na celu – przede wszystkim – dostarczanie

⁴⁴ *Ibidem*, s. 1; *Instrukcja dla kronikarzy dywizyjnych*, zał. nr 2 do L.dz.132/Hist./43, *ibidem*, karty bez paginacji.

⁴⁵ *Organizacja pracy kronikarsko-historycznej i archiwalnej Armii Polskiej na Wschodzie*, L.dz.132/Hist./43, AIPMS, Samodzielny Referat Historyczny, sygn. A.VIII.42/2, s. 1; *Instrukcja dla kronikarzy oddziałów*, zał. nr 3 do L.dz.132/Hist./43, *ibidem*, s. 1–2; *Instrukcja dla kronikarzy pułkowych i baonowych 5 DP*, zał. nr 2 do L.dz.2375/41, *ibidem*, 5 Dywizja Piechoty. Kryptonim „B”, sygn. A.VII.2/18, karty bez paginacji.

⁴⁶ *Organizacja pracy kronikarsko-historycznej i archiwalnej Armii Polskiej na Wschodzie*, L.dz.132/Hist./43, AIPMS, Samodzielny Referat Historyczny, sygn. A.VIII.42/2, s. 2.

informacji niezbędnych do opracowywania historii działań wojennych, roli poszczególnych jednostek w walkach oraz poświadczenie prawa walczących żołnierzy lub ich rodzin do odznaczeń czy uposażeń pieniężnych z racji udziału w kampaniach wojennych (w przypadku, gdy inna dokumentacja nie została zachowana)⁴⁷.

Za prowadzenie dziennika odpowiedzialne były: sztaby od szczebla brygad (lub równorzędnych jednostek w lotnictwie lub marynarce), jednostki od szczebla batalionu, dywizjonu i oddziałów rozpoznawczych oraz służby wojskowe. Na bieżąco spisywano sprawozdania, bez komentarzy lub oceny sytuacji. Do poszczególnych wpisów dziennych należało dołączyć dokumenty, np. rozkazy, raporty sytuacyjne oraz podać okoliczności ich wydania oraz sposób wykonania⁴⁸. Zawierały te wpisy informacje o miejscu postoju, jednostkach sąsiadujących, ważniejszych rozkazach (wraz z ich streszczeniem) wydanych lub otrzymanych danego dnia, charakterystykę podjętych działań (wzmianki o zaangażowanych jednostkach, ich rozmieszczeniu oraz czasie głównych wydarzeń), krokach podjętych przez nieprzyjaciela oraz położeniu jednostki wraz z opisem (i ewentualnym szkicem) przebiegu frontu i pierwszej linii.

Ponadto w dzienniku należało umieścić: informacje o stratach odniesionych przez oddział (imienne wykazy zabitych, rannych, zaginionych i ewakuowanych, zestawienie strat koni, sprzętu i uzbrojenia), spis otrzymanych uzupełnień, liczbę jeńców (należało wymienić oficerów), rejestr przypadków ewentualnego użycia gazów bojowych przez przeciwnika. Szczególnie ważne – z perspektywy wypełniania wniosków awansowych lub odznaczeniowych w przyszłości – było odnotowanie wybitnych czynów bojowych dokonanych przez żołnierzy⁴⁹.

Jako załącznik do dziennika oddziały miały za zadanie prowadzić rejestry awansów, przeniesień, odznaczeń i pochwał oraz wykazy kryptonimów używanych w rozkazach i meldunkach⁵⁰. Tak przygotowaną dokumentację należało przekazać w terminach: trzech miesięcy od zakończenia zeszytu – do Oddziału III Sztabu Armii (Wielkie Jednostki) lub dwóch miesięcy – do dowództwa Wielkich Jednostek; dane dowództwo miało obowiązek dostarczyć dziennik w ciągu miesiąca – do Oddziału III⁵¹.

W związku z różnorodnością sposobów prowadzenia owej dokumentacji, a także w celu jej ujednoczenia przed rozpoczęciem kolejnych przedsięwzięć bojowych

⁴⁷ *Instrukcja dla prowadzenia dziennika działań*, zał. nr 4 do L.dz.132/Hist./43, *ibidem*, s. 1; *Instrukcja o prowadzeniu dziennika działań*, L.dz.641/O.III/40, *ibidem*, Samodzielny Referat Historyczny, sygn. A.XI.57/10, karty bez paginacji.

⁴⁸ *Instrukcja dla prowadzenia dziennika działań*, zał. nr 4 do L.dz.132/Hist./43, *ibidem*, s. 1.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 1–2.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 2.

⁵¹ *Ibidem*, s. 3.

przez polskich żołnierzy na Półwyspie Apenińskim, Dowództwo 2 Korpusu Polskiego wydało 20 marca 1945 r. *Instrukcję prowadzenia dzienników działań*. Wyjątkiem były komórki wchodzące w skład Dowództwa 2 Korpusu, którym – ze względu na specyfikę i mnogość zadań – pozwolono zachować dowolność w kwestii uzupełniania zeszytów, należało jednak rejestrować przebieg istotnych wydarzeń oraz zadbać o typową oprawę, jaką był brytyjski formularz MR Form 160⁵².

Obowiązek prowadzenia dzienników działań nałożono na następujące dowództwa: Bazy 2 Korpusu, Zgrupowania Zakładów Służb oraz batalionów, brygad, pułków artylerii i równorzędnych oddziałów. W sztabach wielkich jednostek uzupełniali je: kwatermistrz, członkowie oddziału operacyjnego, dowódcy broni i szefowie służb, przy czym każda z wymienionych jednostek mogła prowadzić samodzielną zeszyt. Ponadto dopuszczono tworzenie jednego dziennika dla całego sztabu, uzupełnianego przez oddział operacyjny tejże wielkiej jednostki⁵³. Opracowywano go na brytyjskich formularzach, na okładce drukowano spis treści, do zeszytu dodawano załączniki⁵⁴. Według instrukcji:

[...] dziennik działań jest miesięcznym, bieżącym meldunkiem, sporządzanym przez dowódcę oddziału, jednostki względnie szefa służby. Winien więc być podpisany jako meldunek, przez danego dowódcę czy szefa, lub przez starszego oficera sztabu. Jest on tym samym dokumentem historycznym [...]. Należy się starać w miarę możliwości, aby dziennik działań odtwarzał wiernie /a/ czynności dowodzenia (planowanie, rozkazodawstwo, zmiany decyzji); /b/ przebieg działań⁵⁵.

Wpływ dziennika działań znacząco wzrósł w trakcie dwóch lat od wydania wcześniej omawianej instrukcji z 20 lutego 1943 r., o czym świadczy chociażby przeniesienie odpowiedzialności za prowadzenie tego dokumentu z oficera na dowódcę oddziału, jednostki lub szefa służby, który dodatkowo potwierdzał swoim podpisem prawdziwość zamieszczonych informacji.

W instrukcji z 1945 r. zmieniono formę wpisów, zwrócono uwagę, że „dziennik działań oparty jest w pierwszym rzędzie na załącznikach. Tekst podaje tylko te informacje, których załączniki nie zawierają”⁵⁶. Załączniki zostały podzielone na grupy:

- Załączniki „A” – „situacja codzienna na godzinę...”. Miał być wypełniany każdego dnia o ustalonej godzinie, dzięki czemu można śledzić zmiany np.

⁵² *Instrukcja prowadzenia dzienników działań z 20 marca 1945 r.*, L.dz.913/Op/tj/45, *ibidem*; Akta 5 KDP (zbiór gen. Sulika), *ibidem*, sygn. A.XI.70/56, s. 1–4.

⁵³ *Ibidem*, s. 1.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 1.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 1–2.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 1–2.

lokalizacji oddziałów. Tworzono go na brytyjskim formularzu nr 161 (dla oddziału) lub 162 (dla wielkich jednostek), w którym uzupełniano rubryki dotyczące lokalizacji, siły artylerii, zmian dowodzenia, pozyskanych wiadomościach o nieprzyjacielu, jak również mapy, oleaty.

- Załącznik „B” – chronologiczny wykaz depeesz oraz rozmów telefonicznych.
- Załącznik „C” – depesze.
- Załącznik „D” – wydane rozkazy i instrukcje operacyjne.
- Załącznik „E” – otrzymane rozkazy i instrukcje operacyjne.
- Załącznik „F” – „Komunikaty informacyjne” bądź protokoły przesłuchań jeńców, jak również fotografie lotnicze.
- Załącznik „G” – wydane rozkazy kwatermistrzowskie.
- Załącznik „H” – otrzymane rozkazy kwatermistrzowskie.
- Załącznik „I” – wykazy stanu, przydział amunicji, statystyki itp.
- Załącznik „J” – inne załączniki, trudne do zakwalifikowania do pozostałych grup.
- Załącznik „Z” – ściśle tajne dokumenty.

Ponadto w instrukcji zalecano, aby dowództwa wystawiały dodatkowe kopie wyżej wymienionych dokumentów, z przeznaczeniem do dziennika działań⁵⁷.

Jak wspomniano, teksty w dziennikach miały charakter uzupełniający. Zawierano w nich informacje dotyczące m.in. ukształtowania terenu bądź klimatu, jeśli wpływały na przebieg operacji, wzmianki o pracach saperkich, problemach kwatermistrzowskich, sposobach spędzania czasu wolnego przez żołnierzy bądź ważnych gościach lub wyjazdach dowódców i oficerów⁵⁸.

Dziennik działań miał być ukończony pod koniec każdego miesiąca oraz przesyłany do Archiwum 2 Korpusu⁵⁹. Po powstaniu Archiwum i Muzeum nr 2 na Bliskim Wschodzie 27 października 1944 r., Dowództwo Jednostek Wojska na Środkowym Wschodzie opracowało rozkaz dotyczący zbierania, przechowywania akt i pamiątek z okresu wojny, w celu

[...] gromadzenia, zabezpieczania i ochrony akt oraz pamiątek, które odtwarzają i utrwalić mogą stan przeżyć polskiego żołnierza w czasie kampanii wrześniowej, w obozach i więzieniach w Rosji w innych krajach, w okresie tworzenia Sił Zbrojnych za granicą⁶⁰.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 2–3.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 2.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 4.

⁶⁰ Rozkaz o gromadzeniu i przechowywaniu akt i pamiątek wojskowych z 6 IV 1945 r., L.dz.245/Tj/Org/45, AIPMS, Samodzielny Referat Historyczny, sygn. A.XI.57/10, s. 1.

Dodatkowym powodem wydania rozkazu było niewywiązywanie się oddziałów z obowiązku przekazywania akt do archiwum⁶¹.

Omawiany rozkaz zabraniał przetrzymywania dokumentacji w oddziałach i nakazywał odsyłanie ich dwukrotnie w ciągu roku do właściwego archiwum. Przekazywane akta zaopatrywano w trzy spisy zdawczo-odbiorcze (dwa do użytku Archiwum, trzeci, jako potwierdzenie odbioru, miał być przechowywany w kancelarii aktotwórcy). Oddziały zostały zobowiązane do przesyłania materiałów w stanie uporządkowanym, najlepiej w skrzyniach zabezpieczających je przed zgnieciem czy zniszczeniem. Na uwagę zasługuje zapis dotyczący niszczenia akt:

[...] przypominam po tylu przypadkach samowolnego palenia akt, że czynność niszczenia archiwaliów, dokonana po segregacji w archiwum, należy do wyłącznych uprawnień Kierownika Archiwum [...]. Zakaz palenia akt odnosi się nawet do tych akt, które jak np. rozkazy, istnieć mogą po kilkanaście egzemplarzy⁶².

Wydaje się, że niszczenie akt w oddziałach bez konsultacji z Archiwum było popularną praktyką, a jej skutek można zauważyć w zdekompletowaniu zespołów archiwalnych. Nakaz przechowywania dokumentów wytworzonych w większej ilości egzemplarzy sprawiał, że zachowały się one nie tylko w zasobach wystawców, ale także odbiorców. Dzięki tej praktyce w zbiorach archiwalnych można znaleźć dokumenty komórek wojskowych, których własne zespoły zostały zniszczone, zdekompletowane lub zaginęły w trakcie działań wojennych.

Rozkaz Dowództwa Jednostek Wojskowych na Środkowym Wschodzie przypominał także żołnierzom o obowiązku prowadzenia kroniki oddziałowej, który najwidoczniej nie był respektowany, skoro wymagał przypomnienia. W omawianym dokumencie nakazano jednostkom od kompanii w górę zakładanie kronik oddziałowych, prowadzonych według załączonej instrukcji, która powielala omówione wyżej wytyczne kronikarskie⁶³.

⁶¹ Omawiany rozkaz powoływał się na *Tymczasową instrukcję o gromadzeniu, przekazywaniu i przechowywaniu akt*, „Dziennik Rozkazów Naczelnego Wodza i Ministra Spraw Wojskowych” 1942, nr 6 oraz *Instrukcję o przekazywaniu dokumentów, akt i pamiętek wojennych*, zał. do rozkazu Ministerstwa Obrony Narodowej L.26/W.Og./45 z 11 II 1945 r.

⁶² Rozkaz o gromadzeniu i przechowywaniu akt i pamiętek wojskowych z 6 IV 1945 r., L.dz.245/Tj/Org/45, AIPMS, Samodzielny Referat Historyczny, sygn. A.XI.57/10, s. 1–2.

⁶³ *Ibidem*, s. 2; *Instrukcja dla kronikarzy oddziałów*, zał. nr 4 do L.dz.245/Tj/Org/45, *ibidem*; *Instrukcja dla kronikarzy pułkowych i baonowych 5 DP*, zał. nr 2 do L.dz.2375/41, *ibidem*, 5 Dywizja Piechoty. Kryptonim „B”, sygn. A.VII.2/18, karty bez paginacji; *Instrukcja dla kronikarzy oddziałów*, zał. nr 3 do L.dz.132/Hist./43, *ibidem*, Samodzielny Referat Historyczny, sygn. A.VIII.42/2, s. 1–2.

Podsumowując, już od początku istnienia Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR zdawano sobie sprawę, jak ważne było zachowanie materiałów o wartości historycznej, które w przyszłości mogły zostać wykorzystane do tworzenia opracowań historycznych zarówno o armii, jak i poszczególnych jednostkach. Poza troską o zachowanie akt poszczególne jednostki wojskowe miały obowiązek prowadzenia własnych kronik oddziałowych, według ściśle określonych instrukcji.

Zasady tworzenia kronik były do siebie podobne, a kolejne rozkazy wzorowano na piśmie Dowódcy Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR, gen. Andersa, z 16 grudnia 1941 r. oraz rozkazach wykonawczych wydanych przez podległe mu dowództwa dywizji. Warto tutaj zaznaczyć, że kronikarze oddziałowi byli (przynajmniej w początkowym okresie) odpowiedzialni za odsyłanie akt spraw załatwionych do Samodzielnego Referatu Historycznego, a także za zbieranie relacji z wydarzeń kampanii polskiej 1939 r. oraz sytuacji w ZSRR.

Poza kronikami, w lutym 1943 r. wprowadzono obowiązek prowadzenia dzienników działań przez jednostki biorące udział w operacjach bojowych. W związku z brakiem jednolitego prowadzenia dokumentów przez oddziały wojskowe, w marcu 1945 r. Dowództwo 2 Korpusu wydało kolejną instrukcję z detalicznymi wskazówkami dotyczącymi uzupełniania dzienników oraz rodzajów załączanych dokumentów. Widocznie wzrosło znaczenie tego rodzaju dokumentu, gdyż – poza stworzeniem szczegółowej instrukcji – Dowództwo 2 Korpusu przeniósło odpowiedzialność za jego przygotowanie z wyznaczonego oficera na dowódcę oddziału, jednostki lub szefa służby, który dodatkowo miał potwierdzać własnym podpisem prawdziwość zamieszczonych informacji.

Jak można zauważyć, w czasie II wojny światowej dowództwo tzw. Armii Andersa ciężko pracowało, aby zachować wiele cennych materiałów archiwalnych dla kolejnych pokoleń historyków. Składają się na nie zarówno dokumenty aktowe, jak i te w formie kronik i dzienników, dzięki którym można odtwarzać dzieje i szlaki bojowe polskich jednostek pod dowództwem gen. Władysława Andersa.

Bibliografia (Bibliography)

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie [AIPMS]

5 Dywizja Piechoty. Kryptonim „B”, sygn. A.VII.2/18

Akta 5 Kresowej Dywizji Piechoty (zbiór gen. Sulika), sygn. A.XI.70/56

Dowództwo 3. Korpusu, sygn. A.VIII.5/20

Kronika Samodzielnego Referatu Archiwalnego, sygn. C.137

Samodzielny Referat Historyczny [Armia Polska na Wschodzie], sygn. A.VIII.42/2

Samodzielny Referat Historyczny [2 Korpus], sygn. A.XI.57/10

Opracowania

Anders W., *Bez ostatniego rozdziału. Wspomnienia z lat 1939–1946*, Warszawa 2007.

Janczak B., *Armia Polska na Wschodzie (1942–1943). Powstanie, organizacja, wyszkolenie*, [w:] *Studia z dziejów Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie (1939–1947)*, red. P. Chmielowiec, K.A. Tochman, Rzeszów 2018, s. 117–131.

Kierepka K., *Służba archiwalna Armii Polskiej we Francji w latach II wojny światowej*, [praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. K. Strykowski, Wydział Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu], Poznań 2020.

Oppman E., *Historia powstania Instytutu Historycznego im. gen. Sikorskiego, jego cele i zadania*, [w:] *Instytut Historyczny im. generała Sikorskiego*, Londyn 1957, s. 5–11.

Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej, t. II (*Kampania na Obczyźnie*), cz. 2, Londyn 1975.

Roman W.K., *Archiwa Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory” 2016, nr 7(9), s. 49–75.

Roman W.K., *Centralne Archiwum Wojskowe 1918–1998. Tradycje, historia, współczesność służby archiwalnej Wojska Polskiego*, Toruń 2009.

Roman W.K., *Polskie akta wojskowe w czasie wojny*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2001, nr 3, s. 223–253.

Suchcitz A., *Powstanie Instytutu Historycznego im. Gen. Sikorskiego*, [w:] *Idea Europy i Polska w XIX–XX w. Księga ofiarowana dr. Adolfowi Juzwiencie, dyrektorowi Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, z okazji 60-lecia urodzin*, red. J. Degler et al., Wrocław 1999, s. 184–196.

Tym J.S., *Dzieje wojska Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie w historiografii ostatnich trzech dekad*, „Klio. Czasopismo poświęcone dzieciom Polski i powszechnym” 2019, t. XLIX, nr 2, s. 107–127.

Tym J.S., *Dzieje wojska Polskich Sił Zbrojnych w latach 1940–1947. Stan badań i perspektywy rozwoju (część 2)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2020, t. XXI, nr 2(272), s. 42–77.

Wawer Z., *5 Dywizja Piechoty w ZSRR 1941–1942*, [w:] *5 Kresowa Dywizja Piechoty 1941–1947. Zarys dziejów*, red. A. Suchcitz, Londyn 2012, s. 1–61.

Wawer Z., *Armia generała Władysława Andersa w ZSRR 1941–1942*, Warszawa 2012.

Notka o autorce

Mgr Klaudia Kierepka – absolwentka historii (specjalności: archiwistyka i zarządzanie dokumentacją) na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, pracownik Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie.

Zainteresowania naukowe: wojskowa służba archiwalna, archiwistyka, dzieje Polskich Sił Zbrojnych w czasie II wojny światowej.

k.kierepka.a@gmail.com